

२. कयग्घो माणुसो

सुमारे आठव्या शतकात एका अज्ञात कविने 'मणिपतिचरियं' हे प्राकृत काव्य रचले. 'एका जैन मुनीवर चोरीचा खोटा आळ घेतला गेला' या विषयवस्तूला अनुसरून या १६ कथा प्रश्नोत्तराच्या स्वरूपात आढळतात. या काव्यसंग्रहाचे प्राकृत, संस्कृत आणि गुजराथी भाषेत अनेक पाठभेद उपलब्ध आहेत.

प्रस्तुत काव्यात पशू हा मानवापेक्षा कसा वेगळा आहे, हे पटवून दिले आहे. कुत्र्यासारखे प्राणी स्वामिनिष्ठ असतात. याचा प्रत्यय सर्वानाच येतो. या पाठात एक वानरी आपले वचन निष्ठेने पाळते व आपल्या शरणार्थींचा जीव वाचवते; परंतु मनुष्य मात्र आपला जीव वाचविणाऱ्या वानरीचा विश्वासघात करतो. सुदैवाने वानरीचे जीवन सुरक्षित राहते.

मनुष्य स्वार्थी प्रवृत्तीचा असतो. तो उपकारकर्त्याच्या बाबतीत कृतघ्नपणा दाखवितो. कृतज्ञते व कृतघ्नतेवर आधारित क्रमशः गुण व अवगुणांचे मार्मिक स्वभाव चित्रण या कथेत आलेले आहे. जंगलात लाकूड गोळा करणारा पुरुष व वानरी यांच्या प्राकृत भाषेतील समजण्यास अत्यंत सोपा वाचकांसाठी संतोषप्रद आहे.

एओ वट्टइ पुरिसो, कट्ठ-णिमित्तं तु सो गओ अडविं।
तेण य दिट्ठो सीहो, तस्स भएणं दुमे चडिओ॥१॥

तुंगे तम्मि दुमम्मि, अहिरूढं वाणरिं विलोइत्ता।
भअ-पेरंतय-गत्तो, चिंतइ 'उभयंतरे पडिओ॥२॥

सो एस वग्घदुत्तडिणाओ जाओ महं' तओ भणिओ।
वाणरियाए, 'पुत्तअ, मा भीअसु, मा अ कंपेसु॥३॥

संजाओ वीसत्थो, सीहो चिट्ठेइ रुक्ख-मूलम्मि।
जाआ रअणी, तत्तो णिद्दायइ वणयरो सो अ॥४॥

भणिओ अ वाणरीए, 'मह उच्छंगे सिरं करेऊणं।
सुवसु' इमं तेण कअं, सीहो तं वाणरिं भणइ॥५॥

'गाढं छुहाउलो हं, मुयसु इमं माणुसं अहं तुज्झ।
होहामि य वरमित्तं, कयावि तुह उवअरिस्सामि॥६॥

किं तुह एयस्स, दुट्ठ-माणुसस्स रक्खाइ हय-कयग्घस्सं।
भणिअं च वाणरीए, 'णाहं सरणागअं देमि'॥७॥

पडिलोमाणि बहूणि, भणिऊण ठिओ हरी वि णिव्विण्णो।
पडिबुद्धो य वणयरो जंपइ 'अंबे, तुमं सुयसु'॥८॥

तस्सुच्छंगे काउं, सा सिरं वाणरी वि अ पसुत्ता।
सीहो जंपइ, 'माणुस, मम एयं वाणरिं देहिं॥९॥

भक्खित्ता अहमेअं वच्चिहामि तवावि होइ पहो'।
मणुएणं अक्खित्ता कडीओ वाणरी तेण॥१०॥
सा डालाए लग्गा छेअत्तणओ तओ भणइ सा उ।
'धी, धी, माणुस-भावस्स तुज्झ माणुस-कअग्घस्स'॥११॥
तेण पहेण महंतो सत्थो चलिओ तस्स सदूदेणं।
तत्तो अ अइक्कंतो हरी, गओ वणअरो गेहे॥१२॥

(मणिपतिचरियं, गा. ११४४ ते ११५५)

सदृशा

कयघो माणुसो - कृतघ्न माणूस
कट्ठ-णिमित्तं - लाकूड आणण्यासाठी
दिट्ठो - पाहिला
तुंगे - अत्यंत उंच
विलोइत्ता - बघून
उभअंतरे - दोघांच्यामध्ये
वग्घ-दुत्तडि-णाओ - इकडे वाघ तिकडे दुथडी
भरलेली नदी, द्विधा अवस्था
वीसत्थो - विश्वस्त, निश्चित
रअणी - रजनी, रात्र
उच्छंगे - मांडीवर
छुहाउलो - भुकेने व्याकूळ
होहामि - होईन
उवअरिस्सामि - उपकार फेडेन
णाहं - ण + अहं - मी नाही
पडिलोमाणि - प्रतिकूल
णिव्विण्णो - दुःखी
जंपइ - म्हणाला
पसुत्ता - गाढ झोपली
भक्खित्ता - खाऊन
अक्खित्ता - ढकलून दिली
डालाए - फांदीला
छेअत्तणओ - हुशारीने
भावस्स - भावाचा (भावना)
महंतो - विशाल, खूप मोठा
सद्देण - आवाजाने

वट्टइ - होता
अडविं - जंगलात
दुमे - झाडावर
अहिरूढं - चढलेल्या
भअ-पेरंतय-गत्तो - थरथर कापणाच्या शरीराचा
(भीतीने त्याचे शरीर थरथरू लागले)
भणिओ वाणरियाए - वानरी त्याला म्हणाली
गेहे - घरी
चिट्ठेइ - थांबला किंवा बसला होता
णिद्दायइ - झोप आली
सुयसु - झोप
मुयसु - सोड
वरमित्तं - चांगला किंवा उत्तम मित्र
हअ-कयघस्स - दुष्ट व कृतघ्न माणसाचे
सरणागअं - सरण + आगअं - शरण आलेला
हरी - सिंह
पडिबुद्धो - जागा झाला
अंबे - माते
देहि - दे
वच्चिहामि - निघून जाईन
कडीओ - कडेवरून
लग्गा - बिलगली, धरली
धी धी - धिक्कार असो
पहेण - मार्गाने
सत्थो - (यात्रेकरूंचा) समूह
अइक्कंतो - निघून गेला

सज्जाओ

१ रिकाम्या जागा भरा.

- १) अरण्णम्मि गओ पुरिसो चडिओ।
- २) भीओ पुरिसो वाणरीए भणिओ,,
- ३) सीहेण वाणरिआ विण्णविआ

२ निर्देशाप्रमाणे कृती करा.

- १) मनुष्याच्या दुष्ट आचरणाचे निवेदन करा.
- २) 'कयघो माणुसो' या कथेतील बोध स्पष्ट करा.

३ प्राकृत प्रतिशब्द द्या.

- १) अडवि -
- २) दुम -
- ३) हरी -

४ वर्ण विषयक बदलाचे नियम सांगा.

रुक्ख, छुहा, सद्द, रअणी, दुट्ठ

५ रूपे ओळखा.

होमि	
जंपइ	
उवयरिस्सामि	
मुयसु	
तस्स	
गेहे	
वाणरीए	

६ कंसातील योग्य रूप वापरून वाक्य पुन्हा लिहा.

- १) अंबे तुमं। (सुयसु, सुवामि, सुत्तो)
- २) भक्खित्ता अहं। (वच्चइ, वच्चामि, वच्चिहामि)
- ३) ण अहं सरणागअं। (देह, दामि, देमि)
- ४) सीहो तस्स भएणं दुमे। (चडामि, चडसि, चडिओ)
- ५) तुज्झ वरमित्तं होहामि। (अम्हे, तेण, अहं)

